

PATRIMONIUL LINGVISTIC ROMÂNESC ÎN CONTEXTUL MULTILINGVISMULUI EUROPEAN

Christina Andreea Mițariu*

christinamitariu@ucdctm.ro

Abstract: *The European Union gathers more than 500 million people, from 27 member states, with 23 official languages and 3 types of alphabets. In addition, 60 other languages are part of the EU heritage and are spoken in different regions or by certain groups. The Romanian language, the continuance of the Latin language spoken in the eastern parts of the former Roman Empire, comes with its four dialects: Daco-Romanian, Aromanian, Megleno-Romanian and Istro-Romanian to complete the European linguistic palette. The Romanian linguists have always shown a permanent concern for both the identity and the status of the Romanian language and its dialects, thus supporting the existence of the ethnic, linguistic and cultural particularities of the minorities and rejecting, firmly, any attempt to assimilate them by force.*

Keywords: *multilingualism, dialect, assimilation, official language, spoken language.*

Marea familie europeană se remarcă printr-o mare diversitate lingvistică: limbi oficiale ale statelor, limbi co-oficiale utilizate în diferite zone, la care se adaugă o mare varietate de limbi regionale și minoritare, precum și limbile vorbite de comunitățile de imigranți.

Astfel, în cele 27 state ale Uniunii Europene există peste 60 de comunități indigene vorbitoare de limbi regionale sau minoritare: de la vechile limbi celtice din vestul Europei, până la limbile minoritare din Europa de est. Din punct de vedere al înrudirii, marea majoritate a limbilor europene provin din aceeași familie lingvistică: cea indo-europeană, care stă la baza vorbirii a peste 95% din locuitorii Europei geografice.

Limba româna – singura limbă romanică din Europa de Est – constituie o „insulă” de latinitate într-o „mare” preponderent slavă, inclusiv dialectele ei sud-dunărene, aromân, meglenoromân și istroromân.

Multilingvismul este definit în sens restrâns ca folosire alternativă a mai multor limbi; în sens larg, folosire alternativă a mai multor sisteme lingvistice, indiferent de statutul acestora: limbi distincte, dialecte ale aceleiași limbi sau chiar varietăți ale aceluiași idiom, fiind o consecință firească a contactului lingvistic.

* Lect. univ. dr., – Universitatea Creștină „Dimitrie Cantemir”, Timișoara.

În funcție de anumiți parametri de natură sociologică, psihologică și lingvistică, se pot decela diverse tipologii ale multilingvismului:

- multilingvism social (colectiv) – al unei întregi comunități; multilingvism de grup; multilingvism individual, în funcție de gradul de cuprindere socială al fenomenului

- multilingvism succesiv (secvențial) – limba a doua este învățată după fixarea primei limbi (după 3-4 ani) sau multilingvism tardiv – distincție similară cu precedenta, dar care permite identificarea unor subtipuri în funcție de vârsta la care este învățată limba a doua, a treia etc. Vorbitorul multilingv a achiziționat cel puțin o limbă în timpul copilăriei, așa numita prima limbă, dobândită fără o educație formală.

- multilingvism compus – limbile sunt privite ca similare funcțional, unitățile lor aflându-se într-o relație de corespondență (cazul limbilor învățate la școală). Vorbitorii sunt, de obicei, fluenți în două sau trei sisteme lingvistice; multilingvism coordonat – limbile sunt separate funcțional, considerându-se că unitățile lor exprimă semnificații parțial sau total distincte (o limbă este folosită în situații oficiale: administrație, școală etc. cealaltă - în familie, între prieteni etc.; e.g., cazul aromânilor din Grecia). Vorbitorii utilizează pentru fiecare limbă o intonație și o pronunțare diferită, asociate unui comportament social diferit;

- multilingvism simetric – toate limbile sunt cunoscute în egală măsură (situație rar întâlnită); multilingvism asimetric – există diferențe de cunoaștere; multilingvism receptor (pasiv) – una dintre limbi este înțeleasă, dar nu este vorbită; multilingvism scris – una dintre limbi este înțeleasă la lectură, dar nu și la audiție; multilingvism tehnic – una dintre limbi este cunoscută numai atât cât o cer necesități strict profesionale;

- în funcție de situația politică dintr-un stat sau o comunitate supra-statală: multilingvism impersonal – caracteristic sistemului de guvernare dintr-un stat ai cărui cetățeni sunt monolingvi (cazul Belgiei); multilingvism personal – caracteristic pentru un stat al cărui sistem de guvernare este monolingv, dar ai cărui cetățeni sunt plurilingvi; în acest caz, multilingvismul poate fi: natural – rezultat al unor căsătorii mixte, al traiului într-o zonă de frontieră sau într-un mediu aloglot; voluntar (de promovare) – determinat de dorința individului de a promova într-o societate transnațională multilingvă (cazul Uniunii Europene); decretat (de concesie) – fondat pe autoritatea de stat, dar contravenind dorinței cetățenilor (cazul minorităților nemaghiare din Ungaria, înainte de primul război mondial).

Datorită faptului că multilingvismul presupune un contact obligatoriu a două sau mai multe limbi și culturi, acesta determină apariția unor fenomene de interferență la toate nivelurile structurii idiomurilor în contact, declanșând procese de reorganizare a tiparelor structurale.

Interferențele se produc, de obicei, în ambele cazuri, contribuind semnificativ la procesul de constituire a idiomurilor. Uniunea Europeană adună sub umbrela ei peste 500 de milioane de cetățeni, din 27 de state membre, cu 23 de limbi oficiale și trei tipuri de alfabet. Pe lângă acestea, alte circa 60 limbi fac parte din patrimoniul UE și sunt vorbite în anumite regiuni sau de anumite grupuri.

Uniunea Europeană recunoaște legătura strânsă dintre limbă și identitate, precum și faptul că limba reprezintă expresia cea mai directă a culturii. De aceea, politicile lingvistice au fost elaborate astfel încât să respecte diversitatea lingvistică, să promoveze multilingvismul și, atunci când este necesar, să protejeze limbile aflate în pericol.

Multilingvismul reprezintă o valoare a Europei și un angajament comun, având o importanță deosebită pentru educația inițială, învățarea continuă, ocuparea forței de muncă, justiție, libertate și securitate.

Limba română și dialectele ei

Româna, cu cele patru dialecte ale sale – dacoromâna, aromâna, meglenoromâna și istroromâna – este continuatoarea latinei vorbite în părțile răsăritene ale fostului Imperiu Roman. Împreună cu dalmata (azi, dispărută) și cu dialectele italiene centrale și meridionale, româna face parte din grupul apenino-balcanic al limbilor romanice, deosebit de grupul pireneoalpin¹.

Faptul că latina era vorbită, în cadrul Imperiului Roman de răsărit, pe un spațiu vast în Peninsula Balcanică explică distribuția geografică actuală a dialectelor românești în teritorii aflate atât în nordul cât și în sudul Dunării.

Unitatea limbii române nu se opune acestui vast spațiu romanizat. Ea se explică prin unitatea latinei și prin caracterul unitar al limbii de substrat², fiind susținută veacuri de-a rândul, de permanentele contacte dintre populația romanizată din nordul Dunării și cea din peninsula Balcanică, contacte atestate de izvoarele istorice: „*Este cu totul inexact să presupunem că teritoriul ocupat în prezent de români a fost în întregime abandonat de strămoșii lor și că nu a mai existat niciun contact între provinciile invadate de barbari și cele apărate de Imperiul Roman. Din punct de vedere istoric, s-a stabilit în mod indiscutabil că, în secolele IV, V, VI, VII și IX, populații întregi au traversat Dunărea de la sud la nord și de la nord la sud. Din acest contact permanent și din acest schimb continuu – în care evacuarea aureliană nu e decât un episod – a rezultat unitatea poporului român și a limbii sale*”³. G. I. Brătianu insistă asupra importanței acestor contacte: „*Singura concluzie care se poate trage cu certitudine [din studiul faptelor istorice] este trecerea continuă, de pe un mal pe altul al Dunării, a unor convoaie de captivi sau de emigranți, de la sfârșitul*

¹ Cf. M. G. Bartoli (1806: 297 ș. u.); cf. și G. Ivănescu (1980: 96). Pentru delimitarea, pe teritoriul Italiei, a celor două grupuri printr-o „linie” care leagă localitățile Spezia, la Marea Tireniană (în vest), de Rimini (după alții, Pesaro), la Marea Adriatică (în est), cf. Wartburg (1950, harta 10), Lausberg (1969: 39-40, 69-70).

² Unitatea latinei vulgare de la baza limbilor romanice este unanim recunoscută. Al. Philippide postulează și o unitate etnică originară, întemeiată pe preponderența neamului trac: „Trăsătura uniformă, pe care a căpătat-o acest conglomerat, pentru a putea da naștere la un singur popor, cel român, și la o singură limbă, cea românească, se datorește amestecului dintre elemente, favorizat de aceleași împrejurări sociale și politice, și preponderenței pe care a avut-o unul din neamuri, cel trac” (Philippide 1925: 856).

³ Brătianu 1937: 60; „Părăsirea Daciei trebuie considerată nu în virtutea unui singur text, ci în ansamblul faptelor și al realităților istorice; ea ne apare atunci ca un episod într-o serie de evenimente similare și nu ca o «cezură definitivă» în istoria stăpânirii romane în Europa orientală” (Brătianu 1937: 123).

*secolului al III-lea la începutul secolului al IX-lea; sunt schimburi frecvente, poate fără mari urmări politice, dar a căror influență lingvistică este evidentă*⁴.

Dacoromâna (dialectul nordic) este vorbită, în principal, în nordul Dunării, anume în România și în Republica Moldova ca limbă maternă a populației majoritare, dar și în imediata vecinătate a acestor două state, adică în Ucraina, Ungaria, Serbia și Bulgaria; în colectivități izolate se vorbește și în Croația și în Bosnia-Herțegovina. Este singurul dialect care și-a creat o variantă standard – româna literară –, folosită ca limbă de stat în România și R. Moldova, având la ora actuală cca 27.000.000 de vorbitori.

Dialectele sudice, adică româna, meglenoromâna și istroromâna se vorbesc în statele balcanice (în sudul Dunării), în republicile ex-iugoslave: Croația, Serbia, Bosnia-Herțegovina, Macedonia și, de asemenea, în Bulgaria, Grecia și Albania.

Primele atestări referitoare la diferențele dialectale apar în anul 1648, în prefața la **Noul Testament de la Bălgrad** (Transilvania), scrisă de mitropolitul Simeon Ștefan. Cu o vădită preocupare față de formarea limbii literare unice pentru toți românii, eruditul cărturar semnala faptul că „rumânii nu grăiesc în toate țările într-un chip, încă nici într-o țară toți într-un chip”. Explicația acestei situații ar fi aceea că, fiind răspândiți în mai multe „țări”, românii „și-au mestecat cuvintele cu alte limbi”⁵.

La începutul secolului al XVIII-lea, savantul cărturar Dimitrie Cantemir (1673-1723), principe al Moldovei, tratează în detaliu problema limbii române și a dialectelor ei.

D. Cantemir subliniază originea comună a românilor din nordul și din sudul Dunării: „toate aceste năroade” – e vorba de moldoveni, munteni, maramureșeni, românii de peste Dunăre și cuțovlahii din Țara Grecească – trăgându-se dintr-aceiași români ai lui Traian.

După unii lingviști⁶, **istroromâna** (în surse mai vechi *istriano-româna*) este o limbă distinctă aparținând subgrupului de est al limbilor romanice, la fel ca româna, aromâna și meglenoromâna. Alți lingviști⁷ consideră că istroromâna este un dialect al limbii române, împreună cu dialectele dacoromân, aromân și meglenoromân. Istroromâna este ultima care s-a desprins din protoromână. Se presupune că istroromânii s-au așezat în Istria în secolul al XII-lea, deoarece atunci este menționat un domnitor al Istriei pe nume Radul (probabil un nume românesc). Totuși, primele atestări documentare elocvente ale istroromânilor

⁴ Brătianu 1937: 63. Th. Capidan prelungea perioada contactelor până la venirea turcilor în Europa: „Ținând seamă de unitatea limbii și de ordinea afirmărilor istorice prin cronicarii bizantini [...], cronicari care toți ne vorbesc despre existența unei populațiuni românești în Haemus, Tracia, Rodope, Macedonia, Epir, Tesalia, Acarnania și Etolia, cu alte cuvinte, începând din ținutul cel mai apropiat de malurile Dunării până în inima Greciei, este firesc să admitem că, până aproape de venirea turcilor în Europa, a existat o continuitate între elementele de nord, de pe amândouă malurile Dunării, și între acele din sud: Epir, Tesalia, Acarnania și Etolia. După invazia turcilor această continuitate s-a întrerupt” (Capidan 1932: 24).

⁵ Ioan Bianu, Nerva Hodoș, *Bibliografia românească veche*, I (1508-1716), București, 1903, p. 170; cf. *Dial. rom.* (1977: 39), *Tratat dial* (1984: 110).

⁶ P. Skok, Alexandru Graur, Ion Coteanu.

⁷ Bogdan Petriceicu Hasdeu, Sextil Pușcariu, Emil Petrovici, Ovid Densușianu, Iosif Popovici, Alexandru Rosetti.

datează din 1329, când cronicile sârbești vorbesc despre o populație vlahă în regiune. Aceasta sugerează că istroromânii au sosit în Istria în secolul al XIV-lea sau mai înainte. Locul de origine se bănuiește că ar fi bazinul munților Carpați. Unii lingviști (printre care și Ovid Densușianu) sunt de părere că istroromânii au venit în această regiune din Transilvania sau din Serbia, acum aproape 1000 de ani.

Din izvoarele istorice rezultă că istroromânii sunt urmașii populației romanizate din nord-vestul Peninsulei Balcanice, care se aflau în contact teritorial atât cu populația romanizată din nordul Dunării (ținuturile vestice), cât și cu populația romanizată din sudul Dunării (strămoșii meglenoromânilor și ai aromânilor). Așa se explică concordanțele istroromânei, pe de o parte, cu graiurile vestice ale dacoromânei și, pe de altă parte, cu dialectele românești sud-dunărene (meglenoromâna și aromâna). După cum rezultă din documentele istorice din secolele XII-XV, strămoșii istroromânilor s-au deplasat treptat spre coasta dalmată, ajungând până în Istria.

Meglenoromâna este limba romanică de est a cărei istorie este cel mai puțin cunoscută, deoarece nu are atestări vechi. Pe când aromâna s-a despărțit de celelalte limbi romanice de est în secolul al IX-lea, se presupune că meglenoromâna s-a separat de română într-o epocă mai recentă. Una dintre ipoteze este că aceasta s-a petrecut în secolele XI sau XII. Altă teorie afirmă că meglenoromânii⁸ au fost stabiliți în Macedonia de către bizantini abia în secolul al XIV-lea.

Există puține texte scrise în meglenoromână. Primele au fost înregistrate de lingviști⁹. Mai există câteva culegeri de literatură populară¹⁰, și o singură lucrare cultă, o broșură despre creșterea viermilor de mătase, cu grafia adaptată după cea română și cu termeni împrumutați din aceasta.

Meglenoromânii sunt urmașii populației romanizate din ținutul situat între Dunăre și Haemus, care se afla în contact teritorial atât cu populația romanizată din nordul Dunării, cât și cu populația romanizată din sudul Dunării (strămoșii istroromânilor și ai aromânilor). Așa se explică asemănările meglenoromânei, pe de o parte, cu dacoromâna (graiurile sudice) și, pe de altă parte, cu istroromâna și cu aromâna. După bătălia de la Lebunion (Tracia) din anul 1091, împăratul bizantin Alexios I Comnenul a colonizat în ținutul Megleniei (Macedonia) o parte din pecenegii făcuți prizonieri, împreună cu familiile lor. La scurtă vreme, într-un decret din anul 1094 al aceluiași împărat, se vorbește de vlahii din Meglenia, de unde rezultă că pecenegiicolonizați fie erau amestecați cu români din ținuturile dunărene, fie au întâlnit vlahi existenți dinainte acolo. Meglenoromâna prezintă asemănări mai mari îndeosebi cu unele graiuri ale aromânei (de exemplu, graiul Moloviște și Gopeș), de unde rezultă că unii dintre

⁸ Denumire folosită nu de populația respectivă, ci de lingviști, în perspectiva statutului de dialect al limbii române care i se atribuie în mod tradițional idiomului vorbit de această populație.

⁹ Primul dintre aceștia a fost Weigand, Gustav, cu *Vlacho-Meglen, eine ethnographisch-philologische Untersuchung*, Leipzig, 1892.

¹⁰ Candrea, I.-Aurel, *Texte meglenite. Grai și suflet*, fasc. I-II, 1923, 1924; Papahagi, Pericle, *Românii din Meglenia. Texte și glosar*, București, 1900; Papahagi, Pericle, *Meglenoromânii. Studiu etnografico-filologic*, vol. I-II, București, 1902 apărute între 1900 și 1930.

strămoșii meglenoromânilor s-au deplasat spre sud împreună cu o parte dintre aromâni.

Teza privind **aromâna** ca limbă de sine stătătoare și nu dialect al limbii române este recentă și a început să fie cunoscută abia după 1990, într-un context politic al revigorării identităților etnice regionale în Balcani, care tradițional a căutat să descurajeze identificarea aromânilor și a limbii acestora cu România, respectiv limba română.

Denumirea limbii aromâne nu este unitară la toți vorbitorii ei. În funcție de graiurile regionale, aromânii vorbesc *limba armânească*, *armâneșce*, *armânești*, *rămânește* (fărșeroții) sau *vlăhește*. Numărul total de vorbitori ai aromânei este estimat la aproximativ 300.000, însă numărul de etnici aromâni, incluzându-i pe cei care nu mai vorbesc limba, este estimat la peste un milion.

Dimitrie Cantemir, în *Descriptio Moldaviae* (scrisă între 1714 și 1716), scrie despre limba aromână următoarele: „*Un grai mult mai stricat [decât al muntenilor, față de graiul moldovenesc, n.n.] au cuțovlahii, care locuiesc în Rumelia, la hotarul Macedoniei. Ei amestecă într-un chip de mirare graiul țării lor cu cel grecesc și cu cel albanez; așa fel că amestecă, în vorbirea lor valahă, uneori frânturi din graiul grecesc, alteori din cel albanez.*

Dar, în tot locul, păstrează sfârșitul moldovenesc la nume [substantive, n.n.] și la verbe. Într-un grai stricat ca acesta se înțeleg, ce e drept, numai între ei, căci niciun grec, albanez sau moldovean nu este în stare să-i priceapă. Dar dacă toți aceștia trei s-ar găsi laolaltă într-un loc și ar auzi un cuțovlah vorbind, atunci ar putea cu siguranță să înțeleagă ce vrea omul, dacă fiecare dintre ei ar tâlmăci celorlalți frânturile din graiul său”¹¹.

Aromânii sunt continuatorii populației romanizate din sudul Peninsulei Balcanice, din ținuturile unde găsim astăzi grupul cel mai numeros și mai compact: masivul muntos al Pindului. Există deosebiri dialectale în cadrul aromânei, unele graiuri – de exemplu, cel fărșerot – prezentând asemănări mai mari cu celelalte dialecte sud-dunărene (sistemul vocalic format din 6 foneme, adică lipsa opoziției ă ~ î). Acest fapt ne determină să considerăm că unii dintre strămoșii aromânilor s-au stabilit în actualele așezări (unde au întâlnit o populație romanizată existentă deja acolo) venind dinspre nord.

Academia Română i-a considerat întotdeauna pe aromâni ca parte integrantă a acestui popor, fără deosebire de locul de origine. Încă de la constituirea Societății Literare Române (1866), devenite Societatea Academică Română (1867), fiecare provincie românească a avut - potrivit numărului de locuitori - 4, respectiv 3 sau 2 membri fondatori, între care și doi aromâni: Ioan D. Caragiani și Dimitrie Cozacovici (Cosacovici). De-a lungul anilor, alte mari valori ale vieții publice, literelor, științelor și artelor din rândurile aromânilor au fost primite în Academia Română: mitropolitul Andrei Șaguna, scriitorul și filologul George Murnu, strălucit traducător al „Iliadei” și „Odiseei”, lingvistul și folcloristul Pericle Papahagi, scriitorul și diplomatul Marcu Beza, lingvistul Theodor Capidan, autorul monografiilor fundamentale consacrate dialectelor aromân și meglenoromân, unul din redactorii de bază ai Dicționarului limbii române,

¹¹ Dimitrie Cantemir, *Descrierea Moldovei*, Ed. Litera, Chișinău, 1998, p. 228.

scriitorul și filologul Cezar Papacostea, istoricul literar Dumitru Caracostea, inginerul, specialist în astronautică, Elie Carafoli, pictorul Ion Pacea etc.¹²

Limba dacoromână este limba vorbită la nord de spațiul lingvistic slav meridional (reprezentat de sârbi, bulgari și macedoneni slavi), în special la nord de Dunăre (România, Republica Moldova, Ucraina, Ungaria), dar și la sud de aceasta: în Dobrogea și în Timoc.

Termenul a fost introdus pentru a deosebi limba română de cele 4 variante dialectale ale ei: dacoromâna, aromâna (macedoromâna) și meglenoromâna, vorbite în teritoriile din sudul peninsulei Balcanice, precum și istroromâna vorbită în peninsula Istria. Termenul „dacoromân” conține o referire la daci, deoarece în spațiul lingvistic dacoromân în care trăiesc actualmente vorbitori de limbă română, au trăit în antichitate dacii (provinciile Dacia și Moesia, ulterior Dacia Ripensis).

Nu toți lingviștii recunosc aceste idiomuri drept dialecte ale aceleiași limbi române, unii considerându-le patru limbi independente.

România a manifestat dintotdeauna o deosebită generozitate, susținând constant menținerea în ființă a particularităților etnice, lingvistice și culturale ale minorităților și respingând în mod fermorice încercare de asimilare forțată a acestora.

BIBLIOGRAFIE

1. Avram, M, Sala, M., (2000), *May we introduce the Romanian language to you?*, București.
2. Cantemir, D., (1998), *Descrierea Moldovei*, Ed. Litera, Chișinău.
3. Ivănescu, Ghe., (1980), *Istoria limbii române*, Iași.
4. Nevaci, M., (2003), *Identitatea prin limbă și „modele” lingvistice*, în volumul internațional colectiv „Limba și literatura română în spațiul etnocultural dacoromânesc și în diaspora”, Iași.
5. Philippide, Al., (1925, 1927) *Orginea Românilor*, Iași.
6. Pușcariu, S., (1940), *Limba română*, I, București.
7. Sala, M., Vintilă-Rădulescu, I., (2001), *Limbile Europei*, București.
8. Sala, Marius, (1998), *De la latină la română*, București.
9. Saramandu, N., Nevaci M., (2009), *Multilingvism și limbi minoritare în România*, Ed. Qual Media, Cluj-Napoca.

¹² Cf. Comunicatului Academiei Române / 2005.